

GOMBÁR CSABA

Mikor fejeződik már be...?

Társadalmi önismeretünk manapság absztrakt statisztikai és jobbára csak biopolitikailag felfogott fogalmakra korlátozódik. Egyrészt csak városiakról, illetve falusiakról, ilyen-olyan iskolai végzettségűekről, vagy korcsoportokról, decilisekről, quintilisekről, másrészt öregekről és fiatalokról, nőkről és férfiakról, ebbe vagy abba a leszámazási, etnikai kategóriába sorolt egyének csoportjairól esik szó. Ebben a napi hírekben „permetezett” társadalomképben nincsenek egymástól eltérő érdekű és értékírányultságú rendek, rétegek vagy osztályok. A társadalom tömege strukturálatlan masszának tetszik – s minél tovább halljuk ezt magunkról, annál inkább ilyené is leszünk.

Talán meg lehetne kérdezni, milyen is lehetne egy ideális társadalom. A kérdés maga még nem utópia. Egy ilyen kérdésre adott válasz akár élesebb fényt vethetne a ma létező társadalomra. Ráadásul orientálhatná a társadalmat formáló aktuális társadalompolitikai döntéseket. Manapság azonban – ha egyáltalán felötlenek ilyen szempontok – nagyjából annyi a közös bennük, hogy az ideális társadalomban nincs se túl sok szegény, se túl sok gazdag, és az emberek békében és boldogságban élnek.

Persze eszem ágában sincs most találgatni, hogy a statisztikai vagy biopolitikai szempontok szerint képződött felszíni csoportosítások „alatt” mélystruktúráként vagy „felettük” ideológiai álmoként van-e valamiféle társadalmi szerkezet, amelyre egy kívánatos társadalomkép ráépülhetne. Csupán azon tűnő-

döm, hogy a polgárosodás fogalmának van-e, lehet-e ma társadalomalakító ereje.

„A pénzgazdálkodás több hosszú évszázad tényezője. A polgárság felemelkedése a kopott és ingerlő séma szerint – mikor fejezi már végre be az emelkedését ez a polgárság, a föld alatti üregektől az atomkorszakig, hitvány kézikönyveinkben? – nem más, mint a kereskedőréteg felemelkedése a kereskedelem szükségességének és közérdekű hasznosságának megfelelően.”

Az idézet Pierre Chaunué a XVII–XVIII. századi európai civilizáció változásáról szóló, magyarul *Klasszikus Európa* címmel kiadott (és immár klasszikussá lett) művében olvasható (Chaunu, 2001: 245). Olvassunk el még néhány mondatot: „A pénz elvakít, a pénz polarizál, a pénz mozgósít. A polgárság felemelkedése nem más, mint egy olyan embercsoport felemelkedése, amelyik kezében tartja a csodálatos pénzügyi gépezet kezelését. De ez az embercsoport sokkal tájékozottabb korának társadalmi és gazdasági valóságában annál, hogy ne tudná, jobban, mint a nemesek és földművesek, hogy a vagyon és a hatalom forrását nem az őket magukat is szülő kereskedelemben kell keresni, hanem a földet művelők népes seregében. A kereskedelemben szerzett pénzével hozzálát ennek az egyetlen valóságnak a meghódításához, amely ezenfelül tekintélyt és megbecsülést biztosít. Annál is inkább, mivel a rendekre való tagozódás sokkal kevésbé misztikus valami, mint azt hinni törekszünk. A föld felvásárlása egyben a nemesi birtokkal járó földesúri jogok megvétele, ez pedig az államnak a megvételeét jelenti, ennek a valóságos nagy valóságnak, amely hatalmat biztosít az emberek felett.”

Pierre Chaunu az „ancien régime” sémával vitatkozva, a történeti folytonosság talaján állva, klasszikusnak a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig tartó időszak Európáját nevezte. A mai Európa keleti részét, ezt a perem-Európát, a civilizálódás folyamata szempontjából inkább barbárnak tartja, „amely nem fogadja el az új rend imperializmusát”.

A polgárosodás fogalma a középkor évszázadaihoz képest valami roppant mértékű társadalmi változásra utal, bár ez – akár haladásként, vagy civilizálódásként felfogva – maradéktalan közkedveltségre nem számíthatott, és ma sem számíthat, szemben a polgárosodás iránti, a „hitvány kézikönyveinkben” oly elterjedt, merőben pozitív várakozásokkal.

Szóval a polgárság Pierre Chaunu szerint emelkedik, és a polgárság számára a pénzgazdálkodás kézben tartása teszi lehetővé a „valóságos nagy valóság”, vagyis az állam megvásárlását mint emelkedésének gyorsítóját. Ennyit a valamikori kezdetekről.

Evelyn Waugh *Man at Arms* című trilógiáját olvasom, amit a Brit Birodalomról és a második világháborúról írt. A szöveg helyenként szarkazmusba fordul, de többnyire csak ironikus, alaphangját a vesztes szomorúsága hatja át, mélabús elfogadása a realitásoknak (Waugh, 2011: 612). Ahogy a főhős szerint apja, Mr. Crouchback a világot látja, Lampedusa *Párducának* Salina hercegére emlékeztet. Röviden: Mr Crouchback ugyan elveszítette ősei kastélyát, s mindazt, ami avval járt, de a világot továbbra is a hite és a szó szoros értelmében értendő, jó (szerinte lehetőleg katolikus) emberek csoportja, és az azoktól merőben különböző, polgárosodott és furtonfurt polgárosodó emberiség kettősségében látja. Nem várja, hogy a műveletlen és érzéketlen arisztokraták vagy polgárosodott közemberek – legyenek azok ilyen vagy olyan párti miniszterelnökök, vagy az ő családjába furakodott, ambiciózus felkapaszkodók – rendszeren viselkedjenek, de ha véletlenül igen, azt örömmel vegyes meglepetéssel nyugtázza, ám jómaga mindenkor toleráns és humánus. Veszteségei, persze, mégsem akkorák, hogy ezt ne engedhetné meg magának.

Evelyn Waugh előszóként a kilencszáz oldalhoz csak annyit fűzött: meglepetten észlelte, hogy regénybeszédének nem szándékolt következménye az angliai katolicizmus nekrológja lett. Waugh konzervatív katolikusságából következett, hogy mélyen

elítelte a II. Vatikáni Zsinat azon döntését, miszerint az a latin helyett immár vernakuláris nyelven követeli meg a liturgia végzését. És milyen igaza van. Egyszer Pannónhalmán azt fejtegettem, mekkora hiba volt elhagyni a misék veretes latinját. A hitnek is jobbat tett, hogy nem értették az emberek. Hiszen (anélkül, hogy tudna az ember latinul) nem jobban hangzik-e így: „*Domine, non sum dignus*”? Az apát úr – értve a tréfát – csak szörnyülködött konzervativizmusomon.

2014 februárjában Kijevben brutális forradalom (Moszkvából nézve nacionalista kormánypuccs) tört ki. Már persze olyan mai, mediatisált forradalom, ami jól fotózhatóan egy tenyérnyi helyen zajlik, miközben a milliós város éli a maga életét. A „valóságos nagy valóságot”, az állami hatalmat a régiek kezéből új oligarchák vették ki, akik – mondják – mintha nem is lennének igazán újak. Mondogatták, hogy az oligarcha régi elnök, Janukovics és pereputtya zsákmányként ragadta magához az államot – amit aztán forradalom formájában zsákmányoltak el tőlük.

Valaha a karikatúrák pénzeszsákokon ülő, kövér, szivarozó bankárként ábrázolták a pénzoligarchákat, akik zsebükbe gyömszőlik az államintézményt. Ma, a vicclapok fogytán (hová tűntek a vicclapok?), a virtualitás és a globalitás lassan mindent átfogó mélyárama nehézkesen tekinthető át, ezért a feltételezett zsákmányszerzést a kereső ész számára újra oligarchák személyesítik meg. Az oligarchák azok a „kőgazdag” figurák lennének, akik nem szívelik, nem tűrik, ezért inkább zsebre rakják a demokratikus jogállam legitím uralmát, vagyis *mon*-archiáját, és osztozva a koncon, ők, többesszámúan, *olig*-archikus módon, demokratikus homlokzatok megtartásával próbálnak uralkodni. Egyszerűbben szólva, a gazdagságukat mint hatalmi potenciált politikára konvertálják. A feudumokon ülő, középkori oligarchák is ezt tették, de nekik még nem kellett a demokráciával bajlódniuk.

A Szovjetunió szétbomlása után Ukrajnában is kialakult egy piacon érvényesülő vállalkozói réteg, és ez vetemedett – mint már annyiszor a történelemben – az államhatalom megszerzésére. Lehet mondani, hogy „ezek” ellopták a szabadságot, vagy hogy maffiózók, akik polipként tekeredtek rá az ukrán társadalomra – s ezt mondják is; kétségtelen ugyanakkor, hogy „ezek” az ukrainai polgárosodás tevőleges elősegítői. Kétségtelen? A mai kiművelt és szorongó európai polgároknak nem könnyű átérezni a hiányos Európa dilemmáit. Szörnyülködésnél nem is futja többre.

Kívülről száz éve ismerem ezt a környéket: lóvasút, remíz, Ságvári Endre 1944-es lövöldözéses lebukása – de nem voltam még ebben a vendéglőben. „Meg kéne ebédelni” – mondja (a párizsi) Kende Péter. Be is mentünk. Nem tudom, milyen lehetett régen, de ha most egy szóval kellene jellemezni, azt mondanám: polgári. Nem olcsó, nem drága, csendes, kényelmes, disztingvált, megbízható, kulturált, kvalitásos. Egyúttal milyen különös helye történelmünknek. Egyszerre utal irodalmi emlékezetünkre, Mátyás királyra, Ilonára, a szép molnárlányra, a reformkorra, és a molnárlány legendájára ráakódik Ságvári legendájának mai hercehurcás kétségbevonása. Mintha a történetileg alig-alig létező, de a Márai Sándor eszményítette polgáriasság jelenne meg a vendéglő hangulatában. A polgár és a polgáriasság vonzó arca.

És ha Pokoltanya, akkor is polgárosodás – volt valamikor. Pokoltanya egy vasúti megálló volt Tápiógyörgye és Újszász között, ma már nem létezik. Györgyey Illés uraság családja a kiegyezés után Morvaországból jött, és Györgyén birtokot vásárolva, kastélyt építve komoly gazdálkodásba kezdett. De a sárba fúló utak miatt terményeit nem tudta elszállíttatni. Ezért kérvényezte, járta ki a múlt század elején, hogy egy birtokának kedvező helyen, Pokoltanya néven létesüljön megálló a szolnoki vasút vonalán,

amire ő terményeit a helybeliek által csak lórének vagy kutya-vasútnak nevezett, saját beruházású iparvasúton hordathatta rá. Megjegyzendő, hogy az ilyen lóvontatta, keskenyvágányú hálózat nem utolsósorban a cukorrépa-termesztés felfuttatásával párhuzamosan épült meg; hossza, több földbirtokos összeszerveződésével, csak a hatvani és a szolnoki vasúti fővonal között akkoriban meghaladta a 300 kilométert. A nevét Györgyeyre Táflerről magyarosító család persze a tápiógyörgyei kastélyban a vidéki földesurak életét élte, de a nagy vasútépítési láz során szerzett és a mezőgazdaságba fektetett vagyont igyekeztek korszerűen használni. Mindez nyilvánvalóan modernizálódás volt, és a társadalom valamelyes polgárosodása. Anyai nagyanyám, Kőszegi Eszter hozzájuk került belső cselédnek, pesztonkának, s földművelő családjához képest ettől valamelyest ő is változott. Azt nem merném mondani, hogy polgárosodott, de olyanokat tudott mondani például rám, hogy „miért apprehendál ez az infámis kölyök?” – ami azért eltért a falusi szomszédok szóhasználatától.

A tankönyvekben időtlen idők óta ismétlődik a „kopott és ingerlő séma”: el vagyunk maradva, mert a kívánatostól mindig lemaradó polgári fejlődés hazánk történetében többszörösen torzult, megszakadt, felfüggesztődött. A pártállami egyentankönyvek Magyarország elmaradottságát a „sötét” középkorból eredezteték; és abból, hogy eredményes polgári forradalom hiányában a rendiség a XX. század közepéig is fenntarthatta állampolitikai bástyáit, vagyis hogy Magyarországon feudálkapitalizmus volt. Magyarország akkori népessége túlnyomóan falusi szegény emberekből állt. Ahogy Kosáry Domokos ismételte többször a két háború közti időről: megdöbbenően és szégyenteljesen szegény emberekből. Ez volt a szegényparasztság, amely a nagybirtokrendszer eresztékeiben vegetált. Csakhogy ez a nagybirtokrendszer a XX. századra a mágnás családok és a köznemesség

kezeből bérletek formájában egyre inkább a polgárság kezére jutott. Emiatt írta ki szociális dühét akkoriban Sinka István is átköződő könyvében, a *Fekete bojtár vallomásaiban*. Netán ugyanaz történt nagy lemaradással, mint amit Pierre Chaunu írt a franciaországi XVII. századról, hogy a „valóságos nagy valóságot”, vagyis a politikai hatalmat vásárolják meg a kereskedelem és a hitel ágazataiban meggazdagodottak?

Látszólag igen, de félrecsúsztatva az idealizálthoz képest, és tragédiákba torkollóan. Hazai viszonyainkat tekintve ugyanis ez a probléma a „zsidókérdés”, vagy ahogy Kende Péter fogalmazza: a zsidó–magyar együttélés kérdésével szövődött össze (Kende, 2015). Mint XX. századi gazdasági, kulturális és politikai életünkben úgyszólván minden. Nem csak arról volt szó, hogy a polgárság gyöngye pártjai által törekedett volna az államhatalom megszerzésére. Igaz, hogy a zsidó vagy zsidónak tekintett emberek túlnyomó többsége szegény volt Magyarországon, de arányuk a kereskedelem és a hitel szférájában, a nagyipar, a nagykereskedelem és a birtokbérlet terén viszonylag magas. Ez táplálta a zsidóellenesség növekedését, és mint az akkori állampolitika által is a szegénység alapmagyarazataként taglalt jelenséget, korabeli szóval, a „térfoglalás” politikai közérzetét. Semlegesen – ha lenne semlegesség a politikai térben – ez utóbbi nem volt más, mint a polgárság térfoglalása a rendies földbirtokstruktúrában. Bár alapjában nem felekezeti problémáról volt szó, a társadalmi osztálykonfliktusoknak etnikai szembefordításokkal és szembefordulásokkal való súlyosbításával volt mit antiszemitzmussá érlelni.

Nos, míg például a német *Verbürgerlichung* vagy az angol *embourgeoisement* mint a polgárosodás fogalma – ha részben tartalmazza is – nem telítődött zsidóellenességgel, addig a magyar szóhasználatban, a mi polgárosodási folyamataink felfogásában viszont ez máig hat. Ettől az egyébként agyontaglalt kérdéstől, ha a polgárosodásról beszélünk, nem lehet eltekinteni.

Mint egyébként attól se, hogy a XX. század második felében az uralgó szocialista államideológia sikerrel törekedett a termelő magántulajdon eliminálására, és velejéig polgárelenes és antiliberális volt. Ezen indoktrináció következtében a polgárosodás szó a magyar nyelvet használók fülében nem mondható feltétlenül pozitív csengésűnek. S ezen az sem változtat, hogy a XIX. századi reformkorban, majd az 1848-as forradalmas időkben és később a kiegyezés után szabadelvű elődeink a polgári iparkodást, az iparosodást és a haza „hasznos polgárát” etc. mint szavakat, de mint fogalmakat is, igencsak pozitív értelemben használták.

De az urak és parasztok világának meghaladása nem a polgárosodás által valósult meg, hanem a polgárságot és a félig-meddig kifejlődött polgáriasságot szétrobbantó könyörtelen változás során következett be. A „létező szocializmus” a maga végleteken szabadsághiányos, kikényszerített egalitarianizmusával, a történelmi hierarchiák széttörésével, hatalmas társadalmi mobilitással ítéletvégrehajtóként végzett a feudalizmussal és a társadalomfejlődés Kelet-Európában mindig megrekedő polgári válfajával is. A XX. század utolsó évtizedére aztán – egy újabb változással – Kelet-Európa, benne Magyarországgal, visszatért a kapitalizmus kebelére, újabb lehetőséget kapott, hogy immár a történelmi polgárság nélkül, de befogadhassa a polgárság szellemét, vagyis azokat a kulturális és civilizációs értékeket, amelyeket a polgárosodás nevében a szabadon lebegő értelmiség jelesei mindig hiányoltak.

De, sajna, nem lehet eltekinteni attól, hogy a polgárosodás kívánatossága, feladatként való kitűzése – gondoljon hirdetője szelíd piacgazdálkodásra, vagy mindent átító marketizációra, vagy csupáncsak civilizálódásra – azon nyomban többágú ellenérzésbe és politikai reakcióba ütközött és ütközik. És akkor még nem is szóltunk a 2008-as világméretű recesszió nyomán a világszerte, Kelet-Európában pedig még fokozottabban kialakult

banktőke-ellenességről, a liberalizmus és a tőkésék, kiváltképpen a bankárok fogalmi egybesöpréséről, sőt a banktőke és a zsidó szó legújabb kori, történelmileg újra és újra ismétlődő, politikai szándékú egybemosásáról a közbeszédben.

Ám nyilvánvalóan piacgazdaságban, magyarul kapitalizmusban élünk. És ahogy többszerre olvasom, könnyebben tudjuk elképzelni az élet megszűnését a Földön, mint azt, hogy ezt a kapitalizmust valami más váltsa fel. Tulajdonviszonyaink, jogrendszerünk, közéleti és politikai intézményeink összetéveszthetetlenül polgáriasodottnak tetszenek.

Laki Mihály és Szalai Júlia gazdasági elitünk jeleseivel készült interjúsorozatából az derül ki, hogy ez az úgazdag réteg – a szerzők várakozásával ellentétben! – nem mutatja a polgárosodás minden jelét: közéletileg nem aktív, és tartózkodik a kulturális mecenatúrától is. A szerzők szerint a társadalomjobbító közéletiség számon kérendő, hiánya pedig felrovidandó (Laki–Szalai, 2004).

Kétségtelen, hogy az előző századforduló idejére egy nem nemesi származású, vékony nagypolgári réteg is kifejlődött Magyarországon, amelyben jelen volt az iskolázottság, a műveltség és a közéleti szerepvállalás. A műveltség és a közéletiség fátyla azonban igencsak vékony volt. Erről győződhet meg bárki, aki elolvassa ennek előzményeként Kövér György munkáját a tiszaezlári drámáról (Kövé, 2011), amelyből kiderül, hogy a rendi társadalomból kikászálódó, kraválos Magyarország mily nehézkesen váltott műveltséget, hogy az 1880-as években gyakorolt közéletiség legalább annyira szolgálja a maradiságot, mint az azzal szemben álló haladárok hitét, és a belügyminiszter-miniszterelnök Tisza Kálmán által kikényszerítve az európai civilizációt. – Csak paradoxonok vannak, nem ideális társadalom.

Olvasom, hogy az *English Heritage* listáján szereplő történelmi épületek közül hetven kastély rabszolgotartó vagy rab-

szolga-kereskedelemből származó pénzen épült. A polgárosodás lajtortáján Anglia felettébb magasra jutott – ha nem a legmagasabbra. Az angol Parlament, a British Museum s a kikötőit jobbra még elhagyni sem kényszerülő flotta szimbolizálta ezt, „le egészen” az angol úri szabók világszerte elterjedt divatjáig. Egy idő után már csak a műveltség mint kulturáltság, a *gentlemanlike* viselkedés, a parlamentáris formák betartása – egyszerűen, a civilizáltság lett az angol polgár ismérve, és kikerültek a képből a Karib-tengeri rabszolgatartók, a cukor- és gyapotbárók, meg a brit kolonializáció egésze.

A XIX. századi európai társadalom- és politikatörténet egyik fontos fogalma a *honorácior*, illetve a honorácior párt. Honorácioroknak mondták azokat a tiszteletre méltónak tartott személyeket, akik tehetőségük alapján műveltekké lettek (fordítva kevesebb a példa), és aktívak voltak a közéletben. Max Weber elemzéseiben ők azok, akik még nem a politikából, hanem a politikáért éltek. A hazai szóhasználatban *lateinernek* nevezték azokat, akik a vagyoni cenzus alapján nem, de iskolázottságuk következtében már teljes választójogot nyertek, és így besorolhatók a honorácior fogalomkörébe. Emiatt a tehetőség, az iskolázottság és a közéleti szerepvállalás egybeszővődött a polgárság-polgárosodás szociológiai terminusában és eszményített felfogásában. Így nálunk a XIX. században a lateinerek egy kis része megnevesedtek, de igazi, bevett nemesek sose lettek, kapitalisták is csak módjával – ha egyáltalán.

Márai Sándor és írásai különös státussal bírnak a magyar polgár fogalmának értelmezésében. Olvasói szemében a szerző a kassai polgári miliő ábrázolásával a polgáreszmény megtestesítőjévé lett. Ő maga persze tipikus művész értelmiségi volt, rendezett életmódú bohém, szemlélete és ítéletei jelentősen eltértek a hazai tulajdonos, vállalkozó polgárokétól. Nehezményezte és megvetette kora Magyarországnak torz, rendies maradványa-

it, de mint értelmiségi, „szabadon lebegett” kora társadalmi és politikai tagoltsága felett. Úgy tartotta, hogy a XVI. századtól az urak és a parasztok közé ékelődve a harmadik rend, a burg-lakók, a kézművességgel, kereskedelemmel, befektetéssel, hajózási vállalkozásokkal foglalkozó *burgerek*, azaz a polgárság csak az akkori jogszemlélet következtében volt besorolható a rendiségbe, inkább rend-idegen volt, léte és fejlődése pedig a rendi társadalom felbomlásához vezetett. Ez a polgárság némileg szimbiózisban élt ugyan az értelmiséggel, de azonos sosem volt vele.

A német szociológia és társadalomtörténet régóta különbséget tesz a tulajdonnal rendelkező polgárság, és az iskolázottsága alapján polgárnak elfogadott társadalmi csoportok között. Ez a *Besitzbürger* és a *Bildungsbürger* különbsége. A *Bildungsbürger* terminusa leginkább az értelmiségre vonatkozik, de ha valaki mélyebben beleolvas a jobbára a rendek, rétegek, osztályok közt lebegő értelmiség történetébe, az erősen vonakodik az értelmiséget a polgársághoz, a burzsoáziához sorolni.

A XX. század utolsó és egyetlen derűs évtizedében vélte megtörténni az amerikai David Brooks a burzsoázia és a bohémek (értsd a művészek és az akadémiai értelmiség) *bobo* névvel jelzett szerves összeolvadását – ami azonban nem következett be (Brooks, 2000). S negyedszázaddal a rendszerváltás után mondanánk-e azt például, hogy a közoktatás százezernyi diplomás pedagógus alkalmazottja valamiként egy kalap alá vehető a tulajdonos, vállalkozó *Besitzbügerekkel*? Aligha.

Mai ismereteink tehát arra utalnak, hogy a hagyományosan tagoltnak érzett, tudott és tapasztalt társadalom tagolatlan tömeggé lett. Erről a tömegről, úgy tetszik, csak absztrakt statisztikai és biológiai természetű információk vannak forgalomban. Világszerte nemcsak a struktúrakutató szociológusoknak tört bele a bicskájuk, hogy strukturált társadalmakat találjanak a mában, hanem sok-sok, a hagyományos, osztály- vagy rétegérdekekre

alapozott politikát folytatni akaró pártpolitikusnak is. Nemcsak Magyarországon strukturálatlanodott a társadalom ebben az értelemben, hanem szerte a modernitásban. A mi térségünkben a történelmi-társadalmi szövet erőszakos szétszaggatásával ez már előbb bekövetkezett, mint Európa nyugati felében. Magyarországon a Fidesz-párt néhány éve egy ideig „polgárosított”, a hazai polgári réteg erősítéséről mondott ezt-azt, de mára ezt elhagyta. A problémák nem csomósodnak társadalmi nagycsoportokként. Konfliktusaink pedig nem a mennyországban, nem a kommunizmusban, nem a jövőben oldódnak meg – hanem csak vannak.

A polgárság, polgárosodás etc. szavak megszokottak, s gyakorta előbukkannak, de strukturális jelentésük már nincs. A polgárságnak a rendiséggel, később mint a hanyatló múlt maradványaival szemben volt magyarázó és vívőereje – és persze mint kapitalista vállalkozókat jelölő fogalom a burzsoáziának a hadra kelt munkásosztály ellen. Mára azonban nemcsak az arisztokrácia és a köznemesség párolódott múlttá, hanem a szervezett munkásosztály is. A polgárság térnyerése kiteljesedett, a polgárság felemelkedése befejeződött. A polgárság kezében tartja a „valóságos nagy valóságot” is. Társadalmunk csakpakk polgári társadalom lett, és persze hogy polgári lett az egész politikai miskulancia az állammal együtt – történelmi viszonyításban. De nem úgy, hogy csak a polgároké lett, mert hisz tagolatlan társadalmunkban velük szemben nem állítatnak más, ellenérdekű rendek vagy osztályok. Csak úgy és csak annyiban polgári az állam, hogy a polgár, a polgárság fogalma társadalomszerkezeti értelmében kiüresedett, és nem jelent semmit.

Ami miatt viszont talán mégis érdemben emlegetjük, használjuk a polgár vagy a polgárság szót, az a műveltség, a kifinomultság a barbársággal szemben, szóval a civilizáltság. Polgári modor – szemben a parlagiassággal, ilyesmi. A polgárságnak, polgárosodásnak mint fogalomnak ez az értelmiségi töltetű, ci-

vilizációs tartalma ma is érvényes és értelmes a maga végtelen nagy általánosságában. Így tehát csak polgárosodjunk – noha ezzel nem sokat mondunk.

Irodalom

Brooks, D., 2000: *Bobos in Paradise*, New York, Simon and Schuster.

Chaunu, P., 2001: *A klasszikus Európa*, Budapest, Osiris.

Kende P., 2015: *Magyarság, zsidóság, emberiség*, Budapest, Kalligram.

Kövér Gy., 2011: *A tisztaeszlári dráma*, Budapest, Osiris.

Laki M.–Szalai J., 2004: *Vállalkozók vagy polgárok?*, Budapest, Osiris.

Sinka I., 1987: *A fekete bojtár vallomásai*, Budapest, Püski.

Waugh, E., 2011: *Sword of Honour*, London, Penguin Classics.